بررسی روند رشد واردات و صادرات غیر نفتی طی برنامه‌های سوم تا پنجم توسعه‌ی اقتصادی

سید حسین پیمان و نوید معرف‌زاده

مقدمه

کشور ما در آینده با توجه به افزایش جمعیت، کاهش ذخایر نفتی، تنزل تدریجی بازده چاه‌های نفت و بالا رفتن هزینه‌ی استخراج، عدم اطمینان از آینده‌ی قیمت نفت در بازار جهانی و افزایش تعهدات کشور برای توسعه و تغذیه‌ی جمعیت جوان، به ارز بیش‌تری نیازمند است. بنا بر این صادرات غیر نفتی از متغیرهای بسیار مهم اقتصاد ایران محسوب می‌شود. بخش وسیعی از صنایع ایران، به ماشین‌آلات و فن‌آوری جدید نیازمند است. از این گذشته، روند افزایش مصرف داخلی انرژی و نفت، به حدی است که صادرات نفت را در آینده متأثر می‌نماید. بنا بر این توجه به رشد صادرات غیر نفتی می‌تواند افزون بر بهبود شاخص‌هایی ازجمله اشتغال، بر جبران کسری منابع ارزی تأثیر به‌سزایی داشته باشد. در برنامه‌های توسعه‌ی اقتصادی کشور، به‌خصوص برنامه‌های سوم و چهارم، صادرات غیر نفتی به‌عنوان یک عامل مؤثر و کلیدی در توسعه‌ی اقتصادی محسوب شده و بر آمادگی زیرساخت‌های فرهنگی و اجتماعی برای به‌کارگیری راهبردهای صادراتی تأکید شده است، پس توسعه‌ی صادرات غیر نفتی و ورود به بازارهای جهانی و همچنین حفظ شرایط و ماندگاری در آن، با ایجاد یک راهبرد مشخص و پایدار صادراتی میسر خواهد شد. به همین لحاظ سعی شده تا با بررسی روند صادرات غیر نفتی و واردات و مقایسه‌ی روند این دو متغیر اقتصادی بر اساس تراز صادرات غیر نفتی از برنامه‌ی سوم تا پایان برنامه‌ی پنجم تحلیل برای سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۹۳ انجام شود.

نرخ رشد و روند صادرات غیر نفتی و واردات

در جدول ۱ نرخ رشد صادرات غیر نفتی و واردات طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۹۳ نسبت به سال ۱۳۷۹ (زمان آغاز اجرای برنامه‌ی سوم توسعه) محاسبه شده است. در ادامه به تحلیل هر یک، به‌صورت جداگانه خواهیم پرداخت.

بررسی روند رشد صادرات غیر نفتی

در شکل ۱ مشاهده می‌شود که روند صادرات غیر نفتی از ابتدای اجرای برنامه‌ی سوم توسعه تا سال ۱۳۹۰ صعودی بوده است و با یک وقفه‌ی دو ساله در سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۹۲، مجدد از سال ۱۳۹۲ به روند صعودی خود ادامه داده است. از دلایل رشد صادرات غیر نفتی طی برنامه‌ی سوم توسعه و اوایل برنامه‌ی چهارم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۷)، می‌توان به سیاست‌هایی از جمله حذف پیمان‌سپاری ارزی، اعطای اختیارات بیش‌تر به صادرکنندگان در مدیریت درامدهای ارزی حاصل از صادرات کالا، پرداخت جایزه‌ی صادراتی، معافیت صادرات غیر نفتی از پرداخت هرگونه عوارض و مالیات، الزام سیستم بانکی کشور به حمایت از طرح‌های تولیدی و

سیدحسین پیمان مدیر کل دفتر آمارهای فرهنگی، بازرگانی و خدمات مرکز آمار ایران است.

نوید معرف‌زاده کارشناس دفتر آمارهای فرهنگی، بازرگانی و خدمات مرکز آمار ایران است.

صادراتی از طریق اعطای تسهیلات، زمینه‌سازی برای تأسیس صندوق‌های غیر دولتی توسعه‌ی صادرات غیر نفتی، اعطای وام کم‌بهره به صادرکنندگان، یافتن بازارهای جدید و در نهایت توجه بیش‌تر به صادرات محصولات با فناوری پیشرفته و خدمات فنی و مهندسی اشاره کرد. لذا پس از گذشت برنامه‌ی اول و دوم و شروع برنامه‌ی سوم، اصلاحات در قوانین و روش‌ها و خط‌مشی‌های صادراتی کشور، سبب شد تا از سال ۱۳۷۹ به بعد با افزایش صادرات خدمات و صادرات غیر نفتی، رشد بیش‌تری بیابد. همچنین با اینکه طی سال‌های ابتدایی برنامه‌ی سوم، رشد صادرات خدمات فنی و مهندسی منفی بوده است (جدول ۲)، اما از سال‌های پایانی برنامه‌ی سوم به بعد صادرات خدمات فنی مهندسی بر اساس افزایش توجه دولت از طریق اعمال سیاست‌های حمایتی که در بالا بیان شد، به‌شدت رشد کرده و طی سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۹۳ (همواره با نوساناتی) رشد مثبت داشته است. در طول برنامه‌های اول تا سوم توسعه‌ی اقتصادی کشور، میزان رشد صادرات غیر نفتی از رقم پیش‌بینی‌شده در

جدول ۱- ارزش و رشد صادرات غیر نفتی و واردات طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۹۳ (میلیون دلار)

برنامه	سال	صادرات غیر نفتی (ارزش)	نرخ رشد صادرات غیر نفتی نسبت به سال ۱۳۷۹ (درصد)	کل واردات (ارزش)	نرخ رشد واردات نسبت به سال ۱۳۷۹ (درصد)	نسبت ارزش صادرات غیر نفتی به واردات
سوم	۱۳۷۹	۳,۷۶۳	-	۱۴,۸۶۵	-	۰/۲۵
	۱۳۸۰	۴,۲۲۴	۱۲	۱۸,۱۲۰	۲۲	۰/۲۳
	۱۳۸۱	۴,۶۰۸	۲۲	۲۲,۲۷۵	۵۰	۰/۲۱
	۱۳۸۲	۵,۹۷۲	۵۹	۲۶,۵۹۸	۷۹	۰/۲۲
	۱۳۸۳	۶,۸۴۷	۸۲	۳۵,۳۸۹	۱۳۸	۰/۱۹
چهارم	۱۳۸۴	۱۰,۴۷۴	۱۷۸	۳۹,۲۴۸	۱۶۴	۰/۲۷
	۱۳۸۵	۱۲,۹۹۷	۲۴۵	۴۱,۷۲۳	۱۸۱	۰/۳۱
	۱۳۸۶	۱۵,۳۱۲	۳۰۷	۴۸,۴۳۹	۲۲۶	۰/۳۲
	۱۳۸۷	۱۸,۳۳۴	۳۸۷	۵۶,۰۴۲	۲۷۷	۰/۳۳
	۱۳۸۸	۲۱,۸۹۱	۴۸۲	۵۵,۲۸۷	۲۷۲	۰/۴۰
پنجم	۱۳۸۹	۲۶,۵۵۱	۶۰۶	۶۴,۴۵۰	۳۳۴	۰/۴۱
	۱۳۹۰	۳۳,۸۱۹	۷۹۹	۶۱,۸۰۸	۳۱۶	۰/۵۵
	۱۳۹۱	۳۲,۵۶۷	۷۶۶	۵۳,۴۵۱	۲۶۰	۰/۶۱
	۱۳۹۲	۳۱,۵۵۲	۷۳۹	۴۹,۷۰۹	۲۳۴	۰/۶۳
	۱۳۹۳	۳۶,۵۵۵	۸۷۲	۵۳,۵۶۹	۲۶۰	۰/۶۸

مأخذ داده‌ها: محاسبات بر اساس داده‌های گمرک جمهوری اسلامی ایران – آمارهای سالیانه

جدول ۲ - ارزش صادرات خدمات فنی و مهندسی ۱۳۸۰-۱۳۹۳

سال	ارزش صادرات خدمات فنی و مهندسی (میلیون دلار)	نرخ رشد نسبت به سال ۱۳۸۰ (درصد)
۱۳۸۰	۵۷۵	-
۱۳۸۱	۲۵۷	-۵۵
۱۳۸۲	۵۷۰	-۱
۱۳۸۳	۹۴۱	۶۴
۱۳۸۴	۱۵۴۸	۱۶۹
۱۳۸۵	۱۶۰۲	۱۷۹
۱۳۸۶	۲۱۰۷	۲۶۶
۱۳۸۷	۲۵۴۷	۳۴۳
۱۳۸۸	۳۱۱۰	۴۴۱
۱۳۸۹	۳۳۰۱	۴۷۴
۱۳۹۰	۴۱۱۸	۶۱۶
۱۳۹۲	۲۲۶۰	۲۹۳

مأخذ داده‌ها: گزارش‌های تحلیل عملکرد صادرات کالاهای غیرنفتی، (سازمان توسعه و تجارت)

شکل ۱- روند تغییرات صادرات غیر نفتی و واردات نسبت به سال ۱۳۷۹

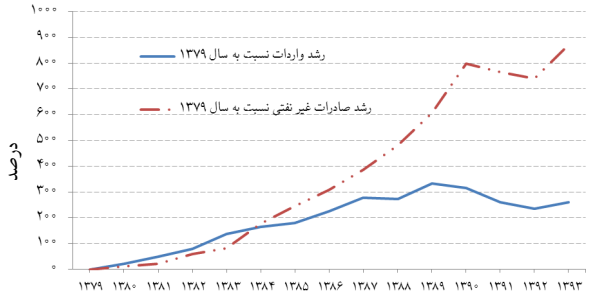

برنامه‌ی اقتصادی، (جدول ۳) به ترتیب حدود ۶/۱، ۱۱/۱ و ۲/۲ میلیارد دلار کم‌تر بوده است، اما طی برنامه‌ی چهارم توسعه، به دلیل تأکید بیش‌تر بر صادرات خدمات فنی و مهندسی، میزان صادرات غیر نفتی از مقادیر پیش‌بینی‌شده برنامه حدود ۲۶/۱ میلیارد دلار بیش‌تر بوده است. همچنین با شروع افزایش نرخ ارز از سال ۱۳۹۰ به بعد، صادرات غیر نفتی سودآور شده و با توجه به شکل ۲ از سال ۱۳۹۲ روند افزایشی شدیدتری را نشان می‌دهد. همچنین رشد صادرات غیر نفتی از نظر ارزشی با شکاف قابل توجه‌ای بزرگ‌تر از رشد وزنی بوده است، این بدین معنا است که قیمت کالاهای صادراتی گران‌تر شده است و کشور توانسته است به ازای میزان ثابتی از مقدار صادرات، درامد ارزی بیش‌تری را کسب کند، اما با این وجود طی سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۲ به دلیل تحریم‌های اقتصادی صادرات غیر نفتی با کاهش مواجه شده است.

❋ بررسی روند رشد واردات

در مقابل صادرات غیر نفتی، هم واردات وزنی و هم واردات ارزشی طی سال‌های ۱۳۷۹- ۱۳۸۸ در حال افزایش بوده است (تنها در سال ۱۳۸۸ ارزش واردات نسبت به سال قبل، در حدود یک درصد کاهش نشان می‌دهد (شکل ۳)). در طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۳ واردات (با نوساناتی) هم از نظر ارزش و هم از نظر وزنی، کاهش یافته است. همان‌گونه که در شکل ۳ مشاهده می‌شود، واردات از ابتدای سال ۱۳۸۹ تا نیمه‌ی اول سال ۱۳۹۲، به‌طور محسوس کاهش یافته است و مجدداً از نیمه‌ی دوم سال ۱۳۹۳، روند واردات نزولی شده است. (در این دوره، سویا و محصولات تخت نورد شده، بیش‌ترین تأثیر مثبت را در افزایش واردات در مقابل، گندم، برنج و خودروهای سواری و سایر وسایل نقلیه بیش‌ترین تأثیر را در کاهش واردات این دوره داشته‌اند).

شکل ۲- رشد وزنی و ارزش صادرات نسبت به سال ۱۳۷۹

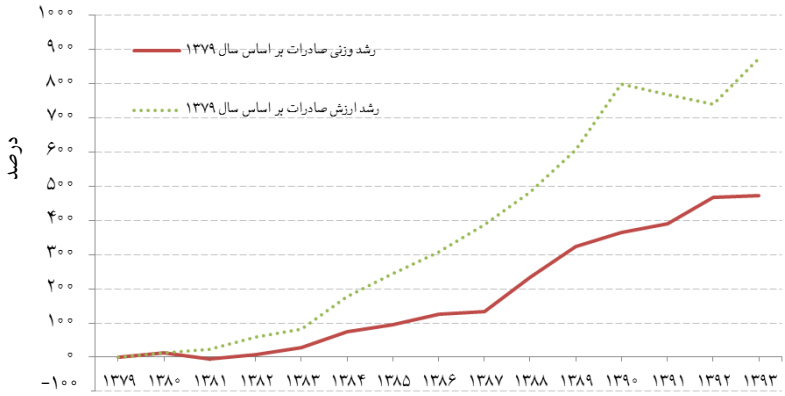

جدول ۳- هدف‌گذاری و تحقق صادرات غیر نفتی در برنامه‌های توسعه کشور-میلیارد دلار

برنامه‌ی توسعه	سال‌های برنامه	هدف‌گذاری	محقق شده
اول	۶۸ تا ۷۲	۱۷/۸	۱۱/۷
دوم	۷۴ تا ۷۸	۲۶/۴	۱۵/۳
سوم	۷۹ تا ۸۳	۲۸/۲	۲۶
چهارم	۸۴ تا ۸۸	۵۲/۹	۷۹

شکل ۳- روند تغییرات ارزش دلاری و وزنی واردات نسبت به سال ۱۳۷۹

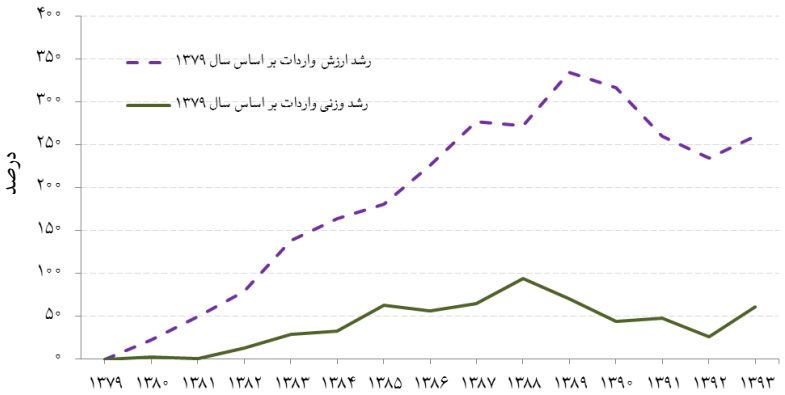

❋ مقایسه‌ی روند رشد واردات و صادرات غیر نفتی

با مقایسه‌ی روند رشد صادرات غیر نفتی و رشد واردات (شکل ۱)، روند رشد این دو متغیر طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۹۳ در بازه‌های زمانی برنامه‌های توسعه‌ی اقتصادی، متفاوت بوده است، به‌گونه‌ای که در بازه‌ی زمانی برنامه‌ی سوم توسعه، واردات با صادرات غیر نفتی با رشدی مثبت اما کم‌تر از رشد واردات صعودی بوده بوده است. پس از پایان برنامه‌ی سوم توسعه‌ی اقتصادی به دلیل تغییر در

جدول ۴- شاخص کل قیمت کالاهای وارداتی نسبت به سال پایه ۱۳۹۰

سال	شرح	شاخص کل قیمت کالاهای وارداتی
۱۳۹۰	کل سال	۱۰۰
	بهار	۸۸/۵
	تابستان	۹۵/۶
	پاییز	۱۰۱/۶
	زمستان	۱۱۴/۳
۱۳۹۱	کل سال	۱۶۵/۷
	بهار	۱۲۸/۵
	تابستان	۱۴۰/۴
	پاییز	۱۶۲/۴
	زمستان	۲۳۱/۶
۱۳۹۲	کل سال	۳۰۲/۵
	بهار	۲۵۵/۸
	تابستان	۲۸۵/۳
	پاییز	۳۱۶/۵
	زمستان	۳۵۲/۶
۱۳۹۳	کل سال	۴۵۶/۶
	بهار	۳۸۸/۲
	تابستان	۴۳۵/۰
	پاییز	۴۷۵/۱
	زمستان	۵۲۷/۹

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، گزارش شاخص قیمت کالاهای وارداتی بهار ۱۳۹۰ لغایت تابستان۱۳۹۴ (فصل -سال)

سیاست‌های حمایتی دولت به نفع صادرات غیر نفتی، با هدف کاهش وابستگی دولت به درامدهای نفتی، و اتخاذ سیاست‌های قطع وابستگی، سبب شد تا میزان رشد صادرات غیر نفتی از میزان رشد واردات فراتر رفته و با شیب بیش‌تر از واردات، صعود کند. به‌گونه‌ای که نهایتاً در سال‌های پایانی برنامه‌ی پنجم توسعه، شکاف بین رشد این دو متغیر شدت گرفته و نسبت ارزش صادرات غیر نفتی به ارزش واردات (جدول ۱) افزایش چشم‌گیری را نشان می‌دهد (این نسبت از ۲۵ درصد در سال ۱۳۷۹ به ۶۸ درصد در سال ۱۳۹۳ افزایش یافت). از دلایل اصلی شدت گرفتن این شکاف و افزایش این نسبت را ۳می‌توان تغییر در سیاست‌های حمایتی دولت با هدف کاهش وابستگی به درامدهای نفتی و همچنین کاهش ارزش پول ملی بر اثر نوسانات ارزی و با صرفه‌تر شدن صادرات غیر نفتی نسبت به واردات و افزایش شاخص قیمت‌های کالاهای وارداتی از سال ۱۳۹۰ به بعد و گران شدن کالاهای وارداتی (جدول ۴) دانست.

می‌توان روند افزایشی شاخص قیمت کالاهای وارداتی از سال ۱۳۹۱، و پیشی گرفتن نرخ رشد ارزشی به رشد وزنی کالاهای وارداتی شکل ۳، یعنی گران‌تر شدن کالاهای وارداتی درسال‌های برنامه‌ی پنجم، (به طوری که قیمت هر تن واردات به طور متوسط درسال‌های برنامه‌ی چهارم ۱۱۲۶ دلار و رسیدن به متوسط قیمت هر تُن واردات در سال‌های برنامه‌ی پنجم به ۱۴۳۲دلار) را نیز از دلایل کاهش واردات دانست. در واقع از برنامه‌ی چهارم توسعه به بعد به دلایل بیان شده، رشد وزنی واردات از رشد ارزشی (ارزش دلاری) آن به‌شدت کم‌تر بوده است (به این معنا که به ازای مقدار ثابتی از واردات، هر سال نسبت به سال قبل دلار بیش‌تری پرداخت شده) و سبب شده هر ساله واردات کالاهای خارجی (به دلیل گران شدن) با کاهش تقاضای داخلی و به‌تبع آن کاهش واردات رو به رو شود.

❋ نتیجه‌گیری

روند واردات و صادرات غیر نفتی، طی دو برنامه‌ی سوم و چهارم اقتصادی (۱۳۷۹-۱۳۸۸) صعودی (البته با نوساناتی) بوده است. از سال ۱۳۸۹ به بعد (ابتدای برنامه‌ی پنجم) روند صعودی صادرات غیر نفتی از روند واردات، شیب بیش‌تری داشته و واردات روندی نزولی (با نوساناتی) را به خود گرفته است. با مقایسه‌ی روند صادرات غیر نفتی و واردات، مشاهده می‌شود از سال‌های ابتدایی برنامه‌ی چهارم (۱۳۸۴) به بعد در مجموع روند صعودی صادرات غیر نفتی از روند صعودی واردات شیب بیش‌تری داشته و شکاف زیادی را پیدا کرده است. توجه هر چه بیش‌تر به سیاست‌های حمایتی از صادرات غیر نفتی، و نوسان‌های درامدهای ارزی حاصل از صادرات نفتی، طی سال‌های اخیر، لزوم تأکید و رشد بیش‌تر صادرات غیر نفتی برای کشور اهمیت بیش‌تری یافته است، به‌طوری‌که باید سیاست‌های حمایتی از رشد صادرات غیر نفتی، بیش‌تر مورد توجه قرار گیرد. شرط

کافی به‌منظور اعمال سیاست‌های حمایتی، شناسایی بخشی از صادرات غیر نفتی است که با اعمال سیاست‌های حمایتی، سبب رشد بیش‌تری در این حوزه می‌شود. در واقع بر اساس نتایج آماری تحلیل‌شده در این نوشتار، نشان داده شد طی سال‌های مورد بررسی، بخش خدمات به‌خصوص بخش خدمات فنی و مهندسی نسبت به دیگر کالاها و خدمات صادراتی اثر با اهمیتی را بر رشد صادرات غیر نفتی داشته است، لذا صادرات خدمات فنی و مهندسی از موضوعاتی است که باید در سیاست‌های حمایتی برای توسعه‌ی صادرات غیر نفتی با اهمیت تلقی شود.

منابع

- گمرک جمهوری اسلامی ایران، آمارهای سالیانه (http://irica.gov.ir)
- سازمان توسعه تجارت ایران، صادرات خدمات، آمار صادرات خدمات (http:// www.tpo.ir)
- مرکز آمار ایران، گزارش شاخص قیمت کالاهای وارداتی بهار ۱۳۹۰ لغایت تابستان ۱۳۹۴ (فصل -سال)
- محمدی، محمودزاده (۱۳۹۱). بررسی عوامل مؤثر بر صادرات غیر نفتی ایران، فصلنامه علوم اقتصادی، ویژه شماره ۱.
- طاهری‌فرد، احسان (۱۳۸۱). مبانی نظری اندازه‌گیری نرخ داخلی واقعی ارز به روش مستقیم: کاربرد در ایران (۱۳۵۰-۱۳۷۷)، مجله‌ی برنامه و بودجه. سال ششم، شماره ۷۱ و ۷۲.
- عبدا... میلانی، مهنوش، همکاران (۱۳۷۵). بررسی رابطه‌ی نرخ ارز با برخی متغیرهای کلان اقتصادی در ایران. مجله‌ی برنامه و بودجه، سال اول، شماره ۱۰.
- World Trade Report ۲۰۱۳from http:// www.wto.org
- World Bank (2011), World development indicators